

Галаган Олександр Іванович — кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ;

Письменний Дмитро Петрович — кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України, професор кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ

ПОНЯТТЯ ТА СИСТЕМА ЗАСАД (ПРИНЦИПІВ) КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Досліджено поняття та систему засад кримінального провадження за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. Розглянуто поняття, значення та класифікацію засад кримінального провадження, їх роль у забезпеченні завдань кримінального судочинства.

Ключові слова: кримінальне провадження; засади; поняття; ознаки; класифікація; система; новий Кримінальний процесуальний кодекс України.

Исследованы понятие и система принципов уголовного производства по новому Уголовному процессуальному кодексу Украины. Рассмотрены понятие, значение и классификация принципов уголовного судопроизводства, их роль в обеспечении задач уголовного судопроизводства.

Ключевые слова: уголовное производство; принципы; понятие; признаки; классификация; система; новый Уголовный процессуальный кодекс Украины.

The article examines the concepts and principles of the system of criminal proceedings under the new Code of Ukraine. The authors examine the concept, significance and classification principles of criminal proceedings, their role in ensuring the objectives of criminal justice.

Keywords: criminal proceedings; principles; concepts; characteristics; classification; system; the new Code of Ukraine.

Питання про поняття засад (принципів) кримінального провадження є одним із найважливіших та найскладніших у науці кримінального процесу.

Загальновідомо, що кримінальне процесуальне законодавство має розроблятися відповідно до конституційних засад судочинства, які обумовлюють регулювання кримінальних процесуальних відносин таким

чином, щоб здійснення прав і законних інтересів не ставилося в залежність від діяльності органів досудового розслідування, прокурора, слідчого судді чи суду. Для цього правова держава на сучасному етапі розвитку повинна мати відповідну систему регуляторів, процедур та процесуальних інститутів, що гарантують захист суб'єктивних прав особи.

Одним з таких регуляторів є засади (принципи) кримінального провадження, хоча в науці кримінального процесу досі не вироблено єдиного загальноприйнятого визначення цього поняття.

Кримінальний процесуальний кодекс (КПК) України вперше закріпив в окремій главі засади кримінального провадження. Така позиція законодавця показує, наскільки велике значення він надає головним положенням кримінального процесу. Проте КПК не визначив чітко саме поняття «засади кримінального провадження».

Виходячи з визначення, поданого у Великому тлумачному словнику сучасної української мови, до його ознак належать головні вихідні положення будь-якої правової системи; спосіб здійснення або створення чогось; правило, яким керуються в житті [1, с. 145].

У юридичній літературі немає однозначної дефініції поняття «принципи (засади)». Як слушно зазначає О. П. Кучинська, його визначення залежить від контексту застосування та позиції того чи іншого автора [2, с. 37–38].

Зокрема, М. М. Михеєнко в основу визначення принципів (засад) поклав таку сукупність властивостей: 1) це найбільш загальні, вихідні положення, ідеї, що мають фундаментальне значення для кримінального процесу, визначають його спрямованість, побудову загалом, форму і зміст його стадій та інститутів; 2) принципи виражають панівні в певній державі політичні та правові ідеї, які стосуються завдань і способу здійснення судочинства в кримінальних справах; 3) вони повинні бути закріплені в нормах права; 4) принципи повинні повністю діяти у всіх або кількох стадіях процесу й обов'язково в його центральній стадії – стадії судового рішення; 5) порушення будь-якого принципу означає незаконність рішення у справі й обов'язково тягне його скасування [3, с. 35].

Виходячи з цих критеріїв, він визначає засади (принципи) кримінального процесу як закріплені в законі й панівні в державі політичні та правові ідеї щодо завдань і способу здійснення судочинства в кримінальному провадженні, що визначають спрямованість і побудову кримінального процесу загалом, форму і зміст його стадій та інститутів, порушення яких обов'язково тягне за собою скасування вироку та інших рішень у справі.

В. М. Тертишник під принципами кримінального процесу розуміє найзагальніші положення, правила поведінки, головні ідеї, начала, що визначають сутність і зміст діяльності суб'єктів процесу, процесуальну форму здійснення правосуддя, створюють систему гарантій установлення істини, захисту прав і свобод людини та забезпечення справедливості правосуддя, та які отримали закріплення в законі, звернені своїми правовими вимогами до всіх учасників процесу, мають

загальнообов'язковий характер, забезпечуються заходами державного примусу і мають правовий механізм реалізації [4, с. 83].

На думку Л. М. Лобойка, принципи (засади) кримінального провадження – це закріплені в правових нормах вихідні положення, що виражають панівні в державі політичні та правові ідеї і визначають суть діяльності сторін обвинувачення і захисту та суду щодо досудового розслідування і судового провадження [5, с. 43].

В. Я. Тацій відзначає, що закріплення принципів (засад) в окремій главі КПК має виключно важливе значення, оскільки вони відображають сутність, зміст, структуру та форму кримінального провадження, характеризують його історичний тип, національні традиції, є керівними положеннями для закріплення його завдань, побудови стадій, окремих проваджень та інститутів, визначають предмет і метод процесуального врегулювання, рівень розвитку наукової думки та національної культури, панівну ідеологію та інші об'єктивні фактори. Тому він визначає загальні засади кримінального провадження як закріплені в нормах права визначальні, фундаментальні положення щодо закономірностей і найбільш суттєвих властивостей кримінального провадження, які обумовлюють їх значення як засобу для захисту прав і свобод людини і громадянина, а також для врегулювання діяльності органів та посадових осіб, які ведуть кримінальний процес [6, с. 62].

В. Т. Нор під засадами кримінального провадження розуміє закріплені в Конституції України, загальновизначаних міжнародних актах та у кримінальному процесуальному законодавстві фундаментальні (базові) керівні для учасників провадження положення, що виражають і визначають найістотніші властивості провадження, вимоги до правил і способу діяльності насамперед органів і службових осіб, які ведуть кримінальне провадження, та є гарантіями забезпечення дотримання прав, свобод, законних інтересів тих учасників провадження, які залучаються до нього, а в підсумку – виконання завдань кримінального провадження [7, с. 39].

В. В. Навроцька під принципами (засадами) розуміє безпосередньо закріплені в законі основоположні ідеї, найзагальніші положення, що відзначаються стабільністю і системністю та визначають суть, зміст і спрямованість діяльності суб'єктів процесу, спосіб і процесуальну форму їх діяльності, порушення яких обов'язково має тягти за собою настання відповідних юридичних наслідків [8, с. 23].

Використовуючи термін «засади», В. В. Назаров та Г. М. Омеляненко розуміють під ним виражені в кримінальному процесуальному праві вихідні нормативно-керівні начала, що характеризують його зміст і закріплені в ньому закономірності суспільного життя, які набули нормативного закріплення в Конституції України, Кримінальному процесуальному кодексі та в інших законодавчих актах [9, с. 31].

Уважасмо, що поняття «засади» і «принципи» є тотожними, оскільки засади мають наскрізний характер і діють в усіх стадіях кримінального провадження.

Виходячи з цього, уважаємо, що визначення принципів (засад) кримінального процесу професором М. М. Михеєнком є найбільш вдалим як таке, що охоплює всі аспекти кримінальної процесуальної діяльності та не втратило своєї актуальності на сучасному етапі її розвитку, пов'язаному з прийняттям нового КПК України.

Засади (принципи) кримінального провадження взаємопов'язані між собою та утворюють певну систему. Вони служать гарантією правосуддя, забезпечення прав та законних інтересів учасників кримінального провадження. Велике значення вони мають при подоланні прогалин у законі.

Законом не передбачено систему засад (принципів) кримінального провадження, оскільки і щодо самого їх поняття існує декілька точок зору в кримінальній процесуальній науці стосовно логіки її побудови, елементів її структури, їх класифікації, характеру внутрішніх та зовнішніх взаємозв'язків.

Найбільш усталеною позицією щодо системи принципів (засад) є виражена ще в 90-х роках минулого століття думка професора М. М. Михеєнка про їх поділ на конституційні та інші. Таку ж позицію займають В. Т. Нор та В. В. Шибіко [10, с. 35], а також І. В. Басиста, В. І. Галаган та Ж. В. Удовенко [11, с. 20–34].

Існують і інші точки зору. М. А. Погорецький вважає, що система принципів повинна являти собою трирівневе утворення і включати: загальноправові, міжгалузеві та спеціальногалузеві (власне кримінальні процесуальні) принципи [12, с. 245].

Автори підручника з кримінального процесу поділяють засади кримінального провадження залежно від поширюваності стосовно галузей права: на загальноправові, міжгалузеві (загальнопроцесуальні) та галузеві [6, с. 63].

Уважаємо, що остання точка зору на систему засад (принципів) кримінального провадження відображає сучасний стан розвитку кримінальної процесуальної науки й забезпечує стабільність кримінальної процесуальної діяльності, захист прав і свобод особи в кримінальному провадженні, а також змагальність кримінального провадження.

Таким чином, до засад (принципів) загальноправового характеру, закріплених у Конституції України та відображених у галузевому законодавстві й поширених на всі галузі права, належать: верховенство права; законність; повага до людської гідності; забезпечення права на свободу й особисту недоторканність; недоторканність житла чи іншого володіння особи; таємниця спілкування; невтручання в приватне життя; недоторканність права власності; доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень.

До засад (принципів), що мають міжгалузевий характер (загальнопроцесуальний) та діють у декількох галузях процесуального права, слід віднести: змагальність сторін та свободу в поданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості; рівність перед законом і судом; безпосередність дослідження показань, речей

і документів; забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності; диспозитивність; гласність і відкритість судового провадження та його повне фіксування технічними засобами; розумність строків; мова, якою здійснюється кримінальне провадження.

Тільки в межах кримінального провадження діють галузеві (кримінальні процесуальні) засади (принципи): презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини; свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів і членів сім'ї; заборона двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне й те саме правопорушення; забезпечення права на захист; публічність.

Отже, під засадами (принципами) кримінального провадження розуміють закріплені в законі політичні та правові ідеї, що визначають завдання і способи здійснення кримінального судочинства, спрямованість та побудову як кримінального процесу загалом, так і форму й зміст окремих його стадій та інститутів, що забезпечують охорону прав, свобод та законних інтересів особи, порушення яких обов'язково тягне за собою скасування вироку та інших судових рішень у справі.

Засади (принципи) кримінального провадження утворюють єдину взаємопов'язану систему, елементами якої є загальноправові, загальнопроцесуальні та кримінально-процесуальні засади (принципи).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Великий тлумачний словник української мови – К., Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.
2. Кучинська О. П. Принципи кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників : [моногр.] / О. П. Кучинська. – К. : Юрінком Інтер, 2013 – 228 с.
3. Михеєнко М. М. Кримінальний процес України : [підруч.] / Михеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К. : Либідь, 1999. – 536 с.
4. Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України : [підруч.] / В. М. Тертишник. – [4-те вид., переробл. і доповн.]. – К. : А.С.К., 2003. – 1120 с.
5. Лобойко Л. М. Кримінальний процес : [підруч.]. Л. М. Лобойко. – К. : Істина, 2014. – 432 с.
6. Грошевий Ю. М. Кримінальний процес : [підруч.] / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін. ; [за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило]. – Х. : Право, 2013. – 824 с.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар / [за заг. ред. професорів В. Г. Гончаренко, В. Т. Нора, М. С. Шумила]. – К. : Юстініан, 2012. – 1224 с.
8. Навроцька В. В. Засади диспозитивності та її реалізація в кримінальному процесі України : [моногр.] / В. В. Навроцька. – Л. : Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2010. – 440 с.

9. Назаров В. В. Кримінальний процес України : [навч. посіб.] / В. В. Назаров, Г. М. Омеляненко. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К. : Атіка, 2007. – 584 с.
10. Михеєнко М. М. Кримінальний процес України : [підруч.] / Михеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К. : Либідь, 1999. – 536 с.
11. Басиста І. В. Кримінальний процес України : [навч. посіб.] / Басиста І. В., Галаган В. І., Удовенко Ж. В. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 458 с.
12. Погорецький М. А. Новий КПК України повинен ґрунтуватися як на європейських стандартах, так і на національних традиціях / М. А. Погорецький // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2010. – № 23. – 300 с.